

Kostol svätého Ladislava

Poloha kostola sv. Ladislava vypovedá o tom, že patril pôvodnej osade Rajec ešte pred vytýčením zástavby mesta s pravidelným pravouhlým námestím. Mesta, ktoré bolo napokon významným remeselníckym a obchodným centrom Rajeckej doliny.

Niekdajšiu privilegovanosť mesta potvrdzuje renesančná budova radnice v priestore námestia a domy majú renesančné a barokové prvky. Správy zo začiatku 19. storočia hovoria aj o krásnych drevených poschodových domoch, takých aké poznáme zo severovýchodnej Moravy a tiež o tom, že Rajec mal vtedy podstatne viac obyvateľov ako mesto Žilina.

Veľkolepý trojlodový halový priestor kostola sv. Ladislava s renesančnou klenbou na pilieroch je výrazom významu mesta i možností vysoko postaveného donátora Juraja Thurzu. Niektoré prvky a detaily, ale najmä nálezy z prebiehajúceho výskumu potvrdili i obohatili vedomosti o starších formách stavby.

Okrem doteraz viditeľného vstupného gotického portálu na západnej strane pod vežou a neskorogotického na južnej strane, si zvonku treba pozrieť zreštaurované prvky na západnej fasáde, gotické okno a renesančný portál na severnej.

Vo vnútri kostola sa dá čítať situácia na stene bočnej lode vpredu, ktorá jedinečne vypovedá o gotickej architektúre baziliky (úzke vysoké okno po roku 1320 prekryté vstavaným pilierom), prestavbe na halu po roku 1560 (nález gotizujúceho okna vyššie) a spolu so súčasťou klenbou (1610) vloženie renesančného dvojokna z priestoru pristavanej tribúny pánov lietavského panstva - vtedy Juraja Thurzu.

Menší kostol tu teda stál už v 13. storočí. Kamenný portál pod vežou, nálezy murív, omietok a gotických okien na severnej, západnej i južnej stene súčasnej lode vypovedajú o prestavbe a stavbe veľkého chrámu po roku 1320.

Mal bazilikálnu formu trojlodia (bočné lode boli nižšie ako stredná) a nepochybne podobne veľkolepú svätýňu, ktorá sa nezachovala. Tento typ nachádzame aj v stredovekej Žiline. V Liptovskom Mikuláši sa zachoval a môžeme ho vidieť úplne autenticky aj s gotickými klenbami.

Kostol v Rajci bol impozantný, ale zastropenie bolo rovné, realizované dreveným trámovým stropom. Na južnej strane stojí hodnotný neskorogotický vstupný portál (okolo roku 1480).

V roku 1558 vyženil František Thurzo Lietavské panstvo a kostol v jeho patronácii prestavali (zrejme po požiari), a to bazilikálnu loď na halové trojlodie s drevenými stropmi. O polstoročie neskôr toto trojlodie zaklenuli mohutnou renesančnou klenbou. Stal a typickým evanjelickým chrámom s drevenými emporami, panskou uzavretou tribúnou. Svätýňa bola oddelená stenou. Na vrchole klenby je datovanie 1610 a štukové rebrá (po reštaurovaní naznačené) vytvárali obrazec zhodný s klenbou thurzovskej kaplnky na Oravskom hrade.

Mnohé ďalšie etapy dovršovali vzhľad kostola do dnešnej podoby:

- 1647 nadstavali vežu,
- okolo roku 1775 postavili novú klenbu vo svätyni (po deštrukcii)
- pred rokom 1898 odstránili všetky barokové oltáre, našťastie ponechali aspoň vzácny obraz sv. Ladislava z roku 1777 z dielne vynikajúceho barokového maliara Jozefa Zanussiho, ktorý vidíme na hlavnom oltári. Na obraze je znázornený kráľ Ladislav, kľachiaci pred Matkou Božou. Na vankúšiku má položené kráľovské insígnia, čím symbolicky odovzdáva svoju vládu pod jej ochranu pred bojom proti Turkom.

V kostole je náhrobná platňa manželky Františka Thurzu Barbory Kostkovej zo Sedlíc.

Magn. Francistus Thurso de Bethlenfalva comes Arvensis et dominus Letava monumentum hoc ammoris memoriarque ergo uxori suae fidelissimae, Barborae Kostka et Anae Rusay qui in Domino sup hoc tumulo una quiescunt morens dolensque statui anno MDLXI

(preklad: František Thurso z Betlanoviec, pán Oravy a Lietavy, dal postaviť tento pomník z lásky k pamiatke svojej najvernejšej, najmilšej Barbore Kostkovej zo Sedlíc a jej rodičom Mikulášovi Kostkovi a Anne Hrušovskej, ktorí v Pánu v tomto hrobe spolu spočívajú v roku 1561)..

Organ nám pripomína veľký význam mestečka Rajec pre hudobnú kultúru nášho stredoeurópskeho regiónu. Pripomenie, že v Rajci pracovala od roku 1757 až do konca 19. storočia chýrna, široko rozvetvená organárska rodina Pažických. Dnes z ich dielenskej knihy vieme, že vyhotovili viac ako dvesto vynikajúcich a veľkolepých nástrojov. Dodnes sa zachovala takmer polovica, žiaľ v mnohých boli vymenené predovšetkým hudobno-interpretačne vzácne časti nástrojov. Nachádzajú sa vo viacerých kostoloch na území Slovenska.

Na konci 20. storočia sa realizovala výmena krovu, oprava strechy a „obnova“ fasád, pri ktorej sa odstránila väčšina pôvodných omietok. To bol dôvod, prečo sa začiatkom nového tisícročia pristúpilo k revízii niektorých nevhodných stavebných úprav a k reštitúcií už takmer stratených, či mladšími úpravami prekrytých výtvarných prvkov a detailov.

V roku 2009 sa začalo s interiérom a v rokoch 2017 - 2022 prebiehala postupná exteriérová obnova kostola. Všetky stavebné i reštaurátorské práce realizovali sa na základe reštaurátorského výskumu. Výskum priniesol mnoho zaujímavých a vzácných objavov. Medzi inými gotickú maľovanú slavobránu, ktorá v stredoveku vo vstupnej chodbe podvežia vítała veriach, maľované renesančné pasparty okolo okien, kde každé okno má svoj osobitný dekor, maľované slnečné hodiny na južnej fasáde a fragmenty maľovaného podstrešného ornamentálneho pásu, ktoré okrem svätýne prechádzali po celom obvode kostola. Všetky tieto vzácne dekoračné prvky sa postupne podarilo reštaurovať a dnes ich môžu obdivovať tak veriaci počas bohoslužieb, ako aj širšia laická a odborná verejnosť.